

De miniatuurschilder Pierre Le Sage en het hof van Prins Willem V

In de schilderijencatalogus van het Rijksmuseum worden een tweetal miniaturen vermeld van de hand van Pieter, of liever Pierre, Le Sage. Het betreft hier de nummers A 4335 en A 4237. Het eerste is een vrij groot miniatuur op ivoor, 16,2 × 11,6 cm, en stelt voor Prins Willem v met zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen en hun drie kinderen Louise, Willem (de latere koning Willem I) en Frederik. Het is gesigineerd Le Sage en gedateerd 1779 (afb. 1). Het tweede stuk is een rond miniatuur op ivoor, 8,5 cm in doorsnee, en stelt volgens de catalogus Prins Willem Frederik van Oranje voor met zijn neef Ludwig Ferdinand van Pruisen. Dit miniatuur is gemerkt Le Sage 1793 (afb. 2). Beide miniaturen stammen uit het bezit van Prins Willem v en Prinses Wilhelmina: het groepsportret is direct via het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst in het Rijksmuseum terecht gekomen; het dubbelportret kon in 1958 in een Duitse kunsthandel aangekocht worden en stamt waarschijnlijk uit het bezit van de Groothertogin van Saksen-Weimar, dochter van Koning Willem II en Anna Paulowna.¹ Beide miniaturen blinken bepaald niet uit door virtuoos vakmanschap, goed getroffen gelijkenis of diepgaande observatie. Toch heeft de maker ervan, Le Sage, zich meer dan dertig jaar lang mogen verheugen in de gunst van het stadhouderlijk hof. Recent onderzoek, voornamelijk verricht in

het Koninklijk Huisarchief in verband met de catalogisering van de miniaturencollectie, die deel uitmaakt van de Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau², heeft zo veel nieuwe gegevens opgeleverd over de persoon van de kunstenaar en over de werkzaamheden die deze voor het stadhouderlijk hof verrichtte, dat het de moeite waard is er hier de aandacht voor te vragen. Pierre Le Sage was afkomstig uit het dorpje Rollot in Picardië en was dus inderdaad, zoals de meeste lexica vragenderwijs veronderstellen, een Fransman.³ In een notariële akte wordt vermeld, dat hij in februari 1755 geboren is⁴, maar aangezien hij in 1763 zijn meestergeld voor de Haagse Schildersconfrérie Pictura betaalde⁵ en toen reeds enige tijd in de Nederlanden verbleef, moet dit op een vergissing berusten. Zijn geboortjaar zal dan ook minstens tien jaar eerder liggen. Over zijn artistieke vorming is niets bekend.

Meer dan dertig jaar lang woonde en werkte Le Sage in Den Haag.⁶ De in Den Haag geboortige Fransman Denis François de Challas is er zijn leerling geweest.⁷ De laatste keer dat de archieven iets over Le Sage meedelen is in februari 1796⁸, in verband met een door hem gekochte lijfrente. Daarna zwijgen de bronnen. Aan te nemen valt, dat hij kort daarna Den Haag verlaten heeft en naar zijn geboortestreek is teruggekeerd. Zijn overlijden is in ieder geval in de hier te lande beschikbare bronnen niet

Afb. 1. Pierre Le Sage, ges. en ged. 1779. Prins Willem V met zijn gezin. Miniatuur, ivoor 162 x 116 mm. Rijksmuseum, inv.nr. A 4335. Foto: Iconographisch Bureau.

terug te vinden. Evenmin zijn er aanwijzingen dat Le Sage getrouwd is geweest. Het oeuvre van Le Sage is zonder enige twijfel van vrij grote omvang geweest. In het Koninklijk Huisarchief worden tal van rekeningen van hem bewaard. Vanaf 1771 diende hij jaarlijks gemiddeld drie à vier rekeningen in, niet alleen voor het vervaardigen van miniatuurportretten, maar ook voor het kopiëren en restaureren ervan. Tevens leverde hij de zettingen en de (bergkristallen) glaasjes. Zelfs gedurende de voor het stadhoudelijk gezin zo moeilijke jaren van de Patriotse opstand, gingen zijn werkzaamheden vrijwel onverminderd voort.

Afb. 2. Pierre Le Sage, ges. en ged. 1793. Prins Willem en Prins Frederik van Oranje. Miniatuur, ivoor rond 85 mm. Rijksmuseum, inv.nr. A 4237.

Toch is het aantal miniatures, dat wij thans op naam van Le Sage kunnen schrijven vrij gering. Zijn oeuvre bestaat uit niet meer dan 20 stuks. Gedeeltelijk valt dit te verklaren uit het feit, dat Le Sage lang niet al zijn werken van een signatuur voorzag, waardoor ze als anoniem te boek kwamen te staan. Bovendien werden in het verleden bij collectiebeschrijvingen de miniatures vaak over het hoofd gezien en beperkt men zich tot de grote geschilderde portretten, waardoor het miniaturesbestand in Nederlandse verzamelingen onvoldoende gedocumenteerd is. Toch zijn Le Sages miniatures gemakkelijk te herkennen voor diegenen, wier oog enigszins getraind is. Door de jaren heen behoudt Le Sages werk in essentie dezelfde karakteristieken: In de eerste plaats is daar het typerende kleurgebruik, waarin steenrood, licht hemelsblauw en zeegroen overheersen, en vervolgens het naast elkaar gebruiken van een fijn pointillé voor de gezichtjes en de lange, bijna verticale vervlochten penseelstreken, waarmee hij achtergrond en kleding opbouwt. In de compositie tekent zich door de jaren heen wel een ontwikkeling af: Beperkt Le Sage zich aanvankelijk tot ietwat stijve borststukken, in de tweede helft van zijn loopbaan waagt hij zich aan ingewikkelder composities met meer personen en zet hij zelfs de geportretteerden ten voeten uit neer. Het familietafereel van het stadhoudelijk gezin uit 1779 is het eerste

Afb. 3. Pierre Le Sage, ges. en ged. 1766. Reinira van Tuyll van Serooskerken. Miniatuur, ivoor, ovaal 55 × 45 mm. Coll.: K. Amerongen, inv.nr. 799. Foto: Iconographisch Bureau.

(en daardoor minst geslaagde?) voorbeeld van deze nieuwe fase in Le Sages oeuvre. Gedurende zijn hele werkzame leven heeft Pierre Le Sage zich mogen verheugen in een aanzienlijke en voornamelijk cliëntèle. Dat hij met 'luyden van aanzien' hierheen gekomen is en door hen aan het hof geïntroduceerd, is niet meer dan een veronderstelling mijnerzijds, maar moet zeker niet uitgesloten geacht worden. In ieder geval behoorden zijn modellen zonder uitzondering tot de bovenlaag van de maatschappij en stonden zij allen in een of andere relatie tot het stadhouderslijk hof. De Prins en Prinses van Oranje zelf waren zeker vanaf het midden van de jaren zeventig zijn belangrijkste opdrachtgevers. Zo zeer zelfs, dat Le Sage in notariële akten vanaf 1782 aangeduid wordt als *Peintre de la Cour de S.A.S. Monseigneur le Prince Stathouder des Provinces Unies*, waar hij het voordien moest doen met een simpele aanduiding als *Peintre en miniature*.⁹ De vroegste werken, die we nu van Le Sage kennen zijn een tweetal portretminiaturen van de zusters Van Tuyll van Serooskerken: Reinira (1744-1792), die in 1763 trouwde met John Albert graaf Bentinck, en Anna Elisabeth Christina (1745-1819), die in 1765 de vrouw werd van Frederik Christiaan Reinhard van Reede, vijfde graaf van Athlone. Het miniatuur van Reinira bevindt zich op kasteel Amerongen en is duidelijk gesigneerd en gedateerd 1766 (afb. 3); dat

Afb. 4. Pierre Le Sage, ges. en ged. 1768. Anna Elisabeth Christina van Tuyll van Serooskerken. Miniatuur, ivoor, ovaal 39 × 30 mm. Coll.: K. Amerongen, inv.nr. 800. Foto: Iconographisch Bureau.

van Anna Elisabeth werd in 1980 uit de Engelse familiecollectie Bentinck geveild en is gesigneerd en onduidelijk gedateerd.¹⁰ Beide miniaturen hebben nog niet de typische Le Sage eigenschappen, die we van later werk kennen. Voor een deel valt dit te verklaren uit het feit, dat ze beide terug lijken te gaan op een portret van groot formaat, waarbij in beide gevallen aan een voorbeeld van Perronneau gedacht moet worden. Hoewel een portret van Reinira van Tuyll door Perronneau in foto althans niet bekend is, hebben wij er wel een vermelding van, namelijk in de veilingcatalogus van Christie's van 16 mei 1978. Onder nr. 321 werd toen, eveneens uit Engels familiebezit, een portret van Perronneau van haar geveild. Het lijkt goed mogelijk dat dit nu gediend heeft als voorbeeld voor Le Sage bij zijn miniatuur en voor de anonieme kunstenaar, die een aquarelkopie naar hetzelfde voorbeeld maakte, die zich nu op kasteel Middachten bevindt.¹¹ Het portret door Perronneau, dat als voorbeeld heeft gediend voor het miniatuur van Anna Elisabeth van Tuyll, bevindt zich thans op kasteel Amerongen. Een zuiver oordeel over de kwaliteit van deze beide miniaturen wordt overigens bemoeilijkt door het feit, dat het stuk op Amerongen zeer verbleekt is, en dat het andere slechts uit een foto in de veilingcatalogus bekend is. De Le Sage, zoals

Afb. 5 (onder). Pierre Le Sage, 1767/1768. Willem V en Wilhelmina van Pruisen. Miniaturen, ivoor, ovaal 42 x 34 mm in zwart chagrin etui. Part. coll. Foto: Iconographisch Bureau.

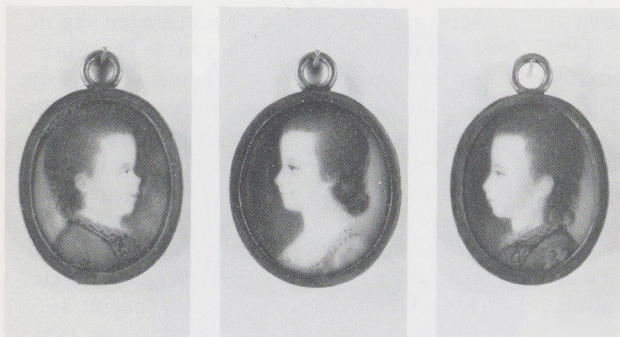
wij hem kennen met zijn typerende kleuren en techniek, komt voor het eerst goed tevoorschijn in een tweede miniatuurportret van Anna Elisabeth van Tuyll (afb. 4). Dit miniatuur is duidelijk gesigineerd en gedateerd 1768 en lijkt mij een oorspronkelijke schepping van Le Sage. Ook dit miniatuur bevindt zich op kasteel Amerongen. De grote doorbraak voor Le Sage kwam echter in 1767/68 met het huwelijk van Prins Willem v en Prinses Wilhelmina van Pruisen. Zowel van de Prins als van de Prinses maakte hij een miniatuurportretje, mogelijk naar het leven, in ieder geval niet teruggaand op een reeds bestaand portret. Meer exemplaren zijn hiervan te voorschijn gekomen in de afgelopen jaren, zowel van de Prins als van de Prinses alleen, alsook van hen samen. Een van de aardigste exemplaren is hier afgebeeld, waarbij beide miniatuurtjes gevat zijn in het oorspronkelijk zwart chagrijnen etui (afb. 5).¹² De Prins is weergegeven in een helblauw uniform met rode kraag en gouden tressen. Schuin over de borst draagt hij het ordelint van de Kouseband. Wilhelmina van Pruisen draagt een lichtblauwe japon met een kanten keurs à l'échelle, en een strik op de borst. Haar parelcollier is gesloten door middel van een strik. In het haar draagt zij roze roosjes. Duidelijk is op beide miniaturen de typische wijze waarop Le Sage zijn achtergronden opbouwt uit verticale vervlochten streken, veelal in grijsgroen. Een enkel miniatuur van dit type draagt het jaartal 1767, andere 1768. Waarschijnlijk is echter geen van deze miniaturen direct in opdracht van de Prins of de Prinses

Afb. 6 (onder). Pierre Le Sage. Prins Willem V. Miniatuur, ivoor, ovaal 48 x 39 mm. Coll.: Stichting Hist. Verz. van het Huis Oranje-Nassau, inv.nr. M 20 b. Foto: Koninklijk Huisarchief.

vervaardigd. Noch in de rekeningen van de Hofhouding, noch in die van de Nassause Domeinraad komt een betaling aan Le Sage over de jaren 1767/1768 voor. Het succes, dat Le Sage met de huwelijksportretjes van Willem v en Wilhelmina van Pruisen had, heeft hem geen windeieren gelegd en zal dan ook de reden zijn van de talloze opdrachten van de zijde van de stadhouder en zijn vrouw in de volgende jaren. Zoals hierboven reeds vermeld, begint de regelmatige stroom van rekeningen in 1771 en loopt vrijwel zonder onderbreking door tot 1794 toe. Nog maar een heel klein gedeelte van het werk dat Le Sage gedurende deze reeks van jaren vervaardigde, is thans nog aan te wijzen. Waarschijnlijk schonken de Prins en Prinses hun miniatuurportretjes veelal weg en bevinden deze zich nu onopgemerkt en ongedocumenteerd in privé-verzamelingen. Ook langs andere weg verlieten een aantal Le Sage-miniaturen de Oranje-collectie: Moes vermeldt in de verzameling van prinses Sophie, groothertogin van Saksen-Weimar een tweetal miniatuurportretten van Wilhelmina van Pruisen, door Le Sage gemaakt en gedateerd 1788 en 1789.¹³ Dat de Groothertogin nog meer werk van Le Sage in haar bezit had, zal hieronder nog uitgebreider aan de orde komen. Ter illustratie van hoe Le Sage in deze jaren werkte, beelden wij hierbij een portretje van Willem v af, dat omstreeks 1780 ontstaan zal zijn en dat deel uitmaakt van de Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau (afb. 6).

Afb. 7, 8 en 9. Pierre Le Sage. Prins Frederik van Oranje, Prinses Louise van Oranje, Prins Willem van Oranje. Miniaturen op ivoor, ovaal resp. 22 × 18 mm,

Niet alleen de Prins en Prinses van Oranje vormden het onderwerp van Le Sages miniatuurportretten; vanaf ca. 1775 vervaardigde hij ook portretjes van de stadhouderlijke kinderen, prinses Louise (1770–1819) prins Willem (de latere koning Willem I, 1772–1843) en prins Frederik (1774–1799). Het is hier de plaats de drie kleine miniatuurtjes van hen, die in het Rijksmuseum bewaard worden onder de inventarisnummers A 4372, A 4373 en A 4374, en daar toegeschreven worden aan hun moeder Wilhelmina van Pruisen, op naam te stellen van Pierre Le Sage (afb. 7, 8 en 9). Niet alleen vertonen deze drie miniatuurtjes de typische Le Sage-kenmerken in kleur en techniek, de toeschrijving wordt bovendien ondersteund door een (helaas nog) ongepubliceerd document in het Koninklijk Huisarchief. In 1782 werd door Aernout Vosmaer, directeur van het Kabinet van Zeldzaamheden opgesteld een *Naamlijst van kleinodiën en andere kostbaarheden, bestaande in edele en andere stenen, goud, zilver en verdere zaaken van waardije, behorende aan Z. D. H. den Heere Willem den Ve, Prins van Oranje en Nassouw enz., enz., enz.*¹⁴ Onder het hoofd *Afbeelding van Vorstelijke Personen, in Email, mignatuur enz.* worden 74 miniaturen vermeld, waarvan het merendeel thans in het Rijksmuseum berust. Onder nr. 46/792 worden in deze lijst genoemd: *Prinses Louise, Prins Willem, Prins Frederik, klein ovaal in waterverf door Le Sage.* De toeschrijving aan Wilhelmina van Pruisen, die zelf weliswaar de miniatuurschilderkunst bedreef, maar toch

22 × 19 mm en 22 × 18 mm. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nrs. resp. A 4372, A 4374 en A 4373.

een andere stijl had¹⁵, is ontleend aan de door R. C. van der Castele opgestelde lijst van miniaturen, die door Koning Willem I in 1816 overgedragen zijn aan het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden.¹⁶ Ik geef er de voorkeur aan Vosmaer te volgen in zijn toeschrijving aan Le Sage, niet alleen vanwege de stijlkenmerken, maar ook omdat de lijst van Vosmaer kan gelden als een document uit de tijd zelf.

Om het beeld van Le Sages werkzaamheden over deze jaren compleet te maken, geef ik hier nog een tweetal afbeeldingen van miniaturen die hij maakte naast de opdrachten van het stadhouderlijk hof. Afb. 10 laat enige leden van de familie Bentinck zien¹⁷; afb. 11 Pauline Marie Constance Le Leu de Wilhem.¹⁸ Deze miniaturen zijn alle nog de ietwat stijve borststukjes zonder veel variatie in de compositie. Dit zou pas omstreeks 1779 komen met het grote familiebeeld van Willem V met zijn gezin (afb. 1). Hoewel de gelijkenis niet echt overtuigend aandoet, was de Prins zelf bijzonder ingenomen met dit stuk: Hij had het een ereplaats gegeven in zijn privé-kabinet in het Stadhouderlijk Kwartier op het Binnenhof. De *Guide ou nouvelle description de La Haye*, een in 1785 verschenen gidsje voor Den Haag dat allerlei interieur-beschrijvingen bevat¹⁹, geeft bij de rondgang door het *Quartier Stadhouderien* de volgende aardige details: *Cette chambre est suivie d'une seconde plus petite, mais qui, faisant le coin, a une vue très belle et très étendue. C'est proprement le cabinet de Son Altesse Sérénissime; ce qui'il renferme de plus curieux est une collection de portraits en miniature peints par d'habiles maîtres et représentant d'illustres personages; ils sont tous montés en or; au milieu on voit un tableau en miniature où sont représentés leurs Altesses avec leurs enfants; Il est peint par Le Sage. Ces deux chambres sont les seuls que le Stadhouder se réserve pour son usage particulier; preuve que le gout du luxe et du magnificence n'est pas le sien...*

De rekening voor dit grote familiestuk werd door Le Sage op 12 juni 1779 ingediend²⁰ en geeft een aardig inzicht in de tarieven die hij hanteerde. We lezen:

Afb. 10. Pierre le Sage. Leden van de familie Bentinck, mogelijk Anna Agnes (1737–1803), Jan van Borssele (1707–1764) en Wolter Jan Gerrit Bentinck (1745–1803). Miniaturen, ivoor, ovaal 40 × 30, 25 × 20 en 25 × 20 mm. Part. coll. Foto: Iconographisch Bureau.

le 12 juin 1779, Pour la copie (?) Du Tableau
De Familles De leurs Altesses Sérénissime et
Royale etc. Portrait en pieds Peint en
Mignature Par Le Sage
le portrait De Son Altesse Sérénissime
Monseigneur le Prince Stadhouder 30
le portrait De Son Altesse Royale
Madame la Princesse d'Orange 30
le portrait de Son Altesse Sérénissime
Madame la Princesse Louise 25
le portrait de Son Altesse Sérénissime
Monseigneur le Prince Guillaume 25
le portrait de Son Altesse Sérénissime
le Prince Frédéric 20

Ducat

30

30

25

25

20

130

Op 17 juni werd aan Le Sage de tegenwaarde van f 682,10 uitbetaald. De jaren die volgden brachten onrust in de Republiek en onzekerheid voor het stadhouderlijk gezin door de Patriotse woelingen. Hoewel Le Sage onverminderd actief bleef en er jaarlijks een aantal rekeningen door hem ingediend werden,

Afb. 11. Pierre Le Sage. Pauline Marie Constance le Leu de Wilhem. Miniatuur, ivoor, ovaal. Part. coll. Foto: Iconographisch Bureau.

bleven grote stukken toch achterwege. De door hem verrichte werkzaamheden beperkten zich veelal tot kopiëren en repareren, terwijl de rekeningen voor portretten, blijkens de relatief lage bedragen, voor eenvoudige borststukken waren. Het werk van Le Sage, dat wij uit het jaar 1793 kennen is echter van een tot dan toe ongekennde oorspronkelijkheid en behoort tot het aardigste dat van hem bewaard gebleven is.

In de eerste plaats kennen we uit dit jaar het ronde miniatuur met twee jongens, dat zich in het Rijksmuseum bevindt (afb. 2).

In de catalogus worden deze twee jongens aangeduid als Prins Willem Frederik, oudste zoon van het stadhouderlijk paar, en zijn neef Ludwig Ferdinand van Pruisen. Deze identificatie blijkt niet juist te zijn en het is Prinses Wilhelmina zelf die ons inlicht over de juiste benaming en die tevens een reden voor deze vergissing geeft. Vanaf 1790 heeft Prinses Wilhelmina een levendige correspondentie gevoerd met haar dochter Louise, die in dat jaar getrouwd was met de

Afb. 12. *Pierre Le Sage*, 1793. Koning Willem II als baby. Miniatuur, ivoor, rond 56 mm. Coll. Stichting Hist. Verz. van het Huis Oranje-Nassau, inv.nr. M 30. Foto: Koninklijk Huisarchief.

Erfprins van Brunswijk. Deze briefwisseling bevat tal van bijzonderheden, maar geeft bovenal een beeld van de allerhartelijkste familieverhoudingen die er binnen het stadhouderlijk gezin bestonden. Op 9 augustus 1793 schrijft Prinses Wilhelmina vanaf het Huis ten Bosch aan haar dochter hoe haar verjaardag op 7 augustus gevierd is en welke cadeaus zij heeft gekregen: *'...Votre père m'a donné les portraits de vos frères peint sur le même tableau par Le Sage. L'idée est jolie, mais la ressemblance imparfaite...'*²¹ De gelijkenis is onvolmaakt; waarschijnlijk ligt daar de reden dat Prins Frederik niet herkend is. Verwarring kan bovendien ontstaan zijn door de Pruisische Orde van de Zwarte Adelaar die hij draagt en het witte uniform van de Keizerlijke troepen. De woorden van de Prinses worden bevestigd door de rekening voor het verjaarscadeau, die zich in de boekhouding van de schenker, Willem v, bevindt. Op 6 augustus 1793 dient Le Sage zijn nota in met de volgende omschrijving:

<i>Pour les portraits de S.A.S. le Prince héréditaire et le Prince Frédéric d'Orange reuni dans un même tableau</i>	60 Ducats	f 315,-
<i>Pour un cadre de Lake noir avec une bordure de cuivre doré au feu et une glace chevê</i>		f 48,-
		<hr/> f 363,- ²²

De correspondentie van Prinses Wilhelmina met haar dochter leert ons even later weer bijzonderheden over een werk van Le Sage. Nu betreft het een portret van de eerste kleinzoon van de Prinses, de latere Koning Willem II, dat zich thans in de Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau bevindt (afb. 12). Het ventje is nog een baby (hij werd op 6 december 1792 geboren) en zit in een wit jurkje en met een wit kapje op het hoofd op een blauw kussen, dat op een rood kleed ligt. Op de achtergrond hangt een groen gordijn. In zijn handjes houdt hij rode rozen. Het stuk is niet gemerkt, maar, zelfs als er geen aanvullende documentatie zou bestaan, zou het met zekerheid aan Le Sage toe te schrijven zijn

op grond van de karakteristieke kleuren en techniek. Prinses Wilhelmina deed haar dochter in Brunswijk, die de jongste telg van de Oranje-stam immers nog nooit gezien had, dit miniatuur cadeau en schreef daarbij de volgende brief: *Ci-joints, ma chère Loulou, vous recevez un petit paquet, qui, j'espère, ne vous sera pas désagréable. Il vous prouvera que la bonne Loulou n'est pas oubliée chez nous, et je désire que vous puissiez faire bientôt la connoissance de l'original du portrait qu'il renferme. En attendant, je puis vous dire qu'il n'est pas flatté, mais cependant très ressemblant, quoique l'original soit plus joli.*²³ In de volgende brief, van 8 oktober 1793, schrijft Wilhelmina in antwoord op een helaas verloren gegane brief van Loulou nog: *Je suis charmé que le portrait de Guillot vous ait fait plaisir et la silhouette de Papa aussi.*²⁴ De rekening van Le Sage voor dit portretje, waarvan blijkbaar twee exemplaren gemaakt zijn, bevindt zich in het Archief van de Nassause Domeinraad en luidt als volgt: *1793, 30 aug. Le Sage pour deux portraits en miniature du jeune Prince, petit-fils du S.A.R. f 339,-.*²⁵ In opdracht van Willem v vervaardigde Le Sage nog een kopie van dit miniatuur op kleiner formaat, dat in een ring gemonteerd werd. Deze ring is thans ook nog aanwezig in de Stichting Historische verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau.²⁶ Het feit, dat het miniatuur, waar hierboven

Afb. 13. Pierre Le Sage, ges., ca. 1794. Wilhelmina van Pruisen met haar zoontje Willem, de latere Koning Willem II. Miniatuur, ivoor, rond. Coll.: 1981 Duitse kunsthandel. Foto Iconographisch Bureau.

geen groot kunstenaar, maar hij wist aantrekkelijk werk af te leveren, waarmee hij zijn voorname cliëntèle voor een periode van meer dan dertig jaar aan zich kon binden. Het is daarom verheugend, dat er nu wat meer bekend is geworden over zijn persoon en zijn werk.

sprake van was en waarvan een exemplaar geschonken werd aan Prinses Louise, zich thans in de Stichting Historische Verzamelingen bevindt en niet in het Rijksmuseum, kan een aanwijzing zijn, dat het omvangrijke miniaturenbezit van Prinses Louise door haar broer en erfgenaam niet aan het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden werd overgedragen, maar dat hij dit in de familie hield. Daarmee zou de miniaturencollectie van Louise in feite de basis vormen van de thans aanwezige verzameling.²⁷

Het laatste miniatuur, dat wij van Le Sage kennen moet in het jaar 1794 vervaardigd zijn. Het stelt wederom Guillot, de latere Koning Willem II, voor, maar ditmaal samen met zijn moeder Wilhelmina van Pruisen. Het kind, nog in rokken gekleed, staat op een tafel, vastgehouden door zijn moeder. Het stuk werd in 1981 door een Duitse kunsthandel aangeboden, met de opgave dat het door Le Sage gesigneerd was en dat het afkomstig was uit de erfenis van de groothertogin Sophie van Saksen-Weimar (afb. 13). Hiermee hebben we weer een aanwijzing in handen, dat het omvangrijke miniatuurbezit van de Groothertogin verspreid is geraakt en daardoor ook verloren voor integrale documentatie. We blijven wat dit betreft afhankelijk van incidentele vondsten.

De miniaturist Pierre Le Sage was bepaald

Noten

¹ Prinses Sophie van Oranje (1824–1897) was de enige dochter van Koning Willem II en Anna Paulowna. Een belangrijk gedeelte van de persoonlijke papieren en van de familieminiatuuren werd door haar mee naar Weimar genomen. Toen de groothertogelijke familie in de Eerste Wereldoorlog moest vluchten uit Weimar, raakte het kunstbezit verspreid. De papieren, waaronder de documenten betreffende de nalatenschap van Anna Paulowna, bleven in Weimar en bevinden zich thans in het Thüringer Staatsarchiv aldaar.

² Het onderzoek wordt verricht door drs. K. E. Schaffers-Bodenhausen en mijzelf, in opdracht van het bestuur van de Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau. Bij dit onderzoek worden in het voorbijgaan ook nieuwe bijzonderheden aange troffen over portretminiatuuren in het Rijksmuseum. Deze zijn voor een deel zonder verdere toelichting verwerkt in het supplement op de schilderijencatalogus van het Rijksmuseum. Voor wat betreft het werk van Liotard en Le Sage zijn de gegevens verwerkt in aparte bijdragen in dit Bulletin.

³ Gemeentearchief 's-Gravenhage, notarieel archief nr. 3865, p. 93.

⁴ Gemeentearchief 's-Gravenhage, notarieel archief nr. 4140, p. 116.

⁵ F. D. O. Obreen, *Archief voor de Nederlandsche Kunstgeschiedenis*, Rotterdam 1877-90, v, p. 160.

⁶ Blijkens een verklaring vastgelegd in een notariële akte d.d. 2 augustus 1795, heeft Pierre

Le Sage meer dan dertig jaar in Den Haag gewoond en gedurende al deze jaren de miniatuurschilderkunst beoefend.

Gemeentearchief 's-Gravenhage, notarieel archief nr. 3891, p. 502.

⁷ Pieter Terwesten, Register oft Aanteekeninge zo van de Deekens, Hoofdlyuden en Secretarissen der Kunst-Confrérie kamer van Pictura zedert der Zelfer Erectie in den Jaare 1656, als van de Kunstschilders en schilderessen. Manuscript in Gemeentearchief 's-Gravenhage, archief van Pictura 164, nr. 24, pp. 90 en 102.

⁸ Gemeentearchief 's-Gravenhage, notarieel archief nr. 4140, p. 116.

⁹ Gemeentearchief 's-Gravenhage, notarieel archief nr. 3865, p. 93 en nr. 3872, 138.

¹⁰ Volgens de veilingcatalogus Sotheby's London 30 juni 1980, nr. 251 gedateerd 1744! De gegevens betreffende het Perronneau-portret van Reinira van Tuyll zijn ontleend aan manuscript-aantekeningen van Jhr. F. G. L. O. van Kretschmar berustende op het Iconographisch Bureau in Den Haag.

¹¹ Aquarel, anoniem, 19 × 16 cm. Collectie Van Aldenburg Bentinck, kasteel Middachten. Voor het portret van Anna Elisabeth van Tuyll door Perronneau zie: F. Grijzenhout, *Liotard in Nederland*, Utrecht 1985, cat. nr. 20, afb. op p. 96.

¹² Zowel van het portret van de Prins als van dat van de Prinses zijn mij vier exemplaren bekend.

¹³ E. W. Moes, *Iconografia Batava*, Amsterdam 1897, 2 dln. nrs. 2581, 13 en 14.

¹⁴ Koninklijk Huisarchief, A 18, v, nr. 41 b.

¹⁵ In de Stichting Historische Verzamelingen berust een miniatuur van haar hand, voorstellend Prinses Louise (inv.nr. m 25), evenals een paneeltje, haar drie kinderen voorstellend. Beide geven een geheel andere stijl te zien.

¹⁶ Algemeen Rijksarchief, Archief van Binnenlandse Zaken na 1813 nr. 2512: brief d.d. 6 juli 1816.

¹⁷ De identiteit van de geportretteerden staat niet geheel vast. De dame is waarschijnlijk Anna Agnes Bentinck (1737-1803); de man linksonder Jan van Borssele en de man rechts-onder Wolter Jan Gerrit Bentinck (1745-1781).

¹⁸ Pauline Marie Constance le Leu de Wilhem (1759-1846). Le Sage maakte eveneens miniatuurportretten van haar ouders Daniel Adriaan Le Leu de Wilhem (1737-1766) en Maria

Philippina Jacoba Pieck van Soelen (1735-1777). Het portret van de vader is zelfs gesigneerd.

¹⁹ *Guide ou nouvelle description de La Haye*, anoniem boekje, uitgegeven in Den Haag 1785, p. 170.

²⁰ Koninklijk Huisarchief, Archief Willem v, afd. financiën, nr. 77, 37 (uitgaven voor de kamer) d.d. 12 juni 1779.

²¹ Zie: Johanna Naber, *Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie*, 's-Gravenhage 1931-35 dl. II, pp. 73/74.

²² Koninklijk Huisarchief, Archief Willem v, nr. 108 d.d. 28 augustus 1793.

²³ Johanna Naber, *Op.cit.* (noot 21) II, p. 88.

²⁴ Johanna Naber, *Op.cit.* (noot 21) II, p. 90.

²⁵ Algemeen Rijksarchief, Archief van de Nassause Domeinraad, Rekeningen van de Hofhouding van Prinses Wilhelmina nr. 962 d.d. 30 augustus 1793.

²⁶ Koninklijk Huisarchief, Archief van Willem v, afd. financiën, nr. 109 d.d. 5 maart 1794.

²⁷ In de inventaris van de nalatenschap van Prinses Louise (Koninklijk Huisarchief, archief prinses Louise A 33 nr. 383) worden grote hoeveelheden miniaturen vermeld, echter zonder nadere omschrijving. Haar gehele miniaturencollectie liet zij na aan haar broer, Koning Willem I.